

सिञ्जाली भाषाका करसम्बन्धी शब्दको घटकीय विश्लेषण

विदुर चालिसे¹

लेखसार

यस लेखमा अर्थविज्ञानको घटकीय विश्लेषणसम्बन्धी सिद्धान्तका आधारमा अभिलेखीय सिञ्जाली भाषाको प्राचीन लेख्य सामग्रीहरूमा कर प्रणालीको व्यवस्थाका लागि लेखिएका अनेकौं शब्दहरूलाई आर्थी घटकीय तथ्य विश्लेषणको एकाइका रूपमा खोज गरी ती पहिचान भएका तथ्यहरूमा रहेको अर्थको आर्थी विश्लेषण गरिएको छ। वास्तवमा भाषामा अर्थका माध्यमबाट प्रयोग गरिने भाषाका घटकहरू अर्थका दृष्टिले सार्वभौम हुन्छन् र तिनैको प्रारम्भिक आर्थी सम्बन्धको जगबाट शब्द, पदावली, उपवाक्य तथा वाक्यहरूको श्रेणीगत तहमा अभिव्यक्ति हुन्छ। सामान्यतया मानिसको अन्तश्चेतनामा खास विधिमा संरचित रहेर बसेका यस्ता भाषाका घटकहरूको पहिचान विभेदक अभिलक्षणहरूका वैकल्पिक पहिचानात्मक चिन्हहरूका माध्यमबाट अर्थको निरूपण गरिएको छ। साथै शब्दस्तरका रूपमा लेखनमा देखिएका यस्ता नयाँ सूचनाहरूलाई ऐतिहासिक तथ्यसहित अति सूक्ष्म एवं सङ्क्षेपमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

मूल शब्दावली : सिञ्जाली, अभिलक्षण, आर्थी घटक, वाच्यार्थ, सङ्घटनात्मक अर्थ, विस्तारित अर्थ, तरङ्ग।

विषयपरिचय

हालको नेपाली भाषा भन्नु नै प्राचीन कालको सिञ्जाली भाषा हो। त्यसैले अभिलेखीय सिञ्जाली भाषामा लेख्य भाषाको खास अर्थको पहिचान ठम्याउन निकै गाह्रो देखिन्छ। यसमा लेखिएका जथाभावी वर्णविन्यासको प्रयोगले तथा पदयोग र पद वियोगका कारण त्यस्तै समस्यासमेत देखिन्छ (चालिसे, २०६३, पृ. २४)। सो लेखाइमा कथ्यको प्रयोग भएकाले लेखिएका कतिपय शब्द, पदावली, उपवाक्य तथा वाक्यहरूमा अशुद्धिहरूको प्रयोग पर्याप्त मात्रामा पाइन्छ। सिञ्जालीका प्राचीन शब्दको तत्कालीन अर्थ र वर्तमान नेपाली भाषामा पाइने अर्थको भिन्नताले पनि कतिपय अभिलेखका अर्थको पहिचान गर्न अप्ठेरो भएको देखिएको छ। यसै सन्दर्भमा सिञ्जा केन्द्र रहेको खसराज्यको शासन व्यवस्थाभिन्न कर

1 डा. चालिसे पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पसमा नेपाली विषयका सहप्राध्यापक हुनुहुन्छ।

270 सिञ्जाली भाषाका करसम्बन्धी शब्दको घटकीय विश्लेषण

व्यवस्थाको निश्चित प्रणाली थियो (अधिकारी, २०५६, पृ. २३)। यस लेखमा सो प्रणालीमा रहेको कर व्यवस्थामा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई नमुनाका रूपमा लिई कर प्रणालीका शब्दहरूको घटकीय विश्लेषणका साथै अग्रज अध्येताहरूले प्रस्तुत गरेको सो शब्दको प्रचलित अर्थलाई समेत तुलनात्मक रूपमा हेरिएको छ। त्यसैले तत्कालीन अवस्थामा लेखिएका त्यस्ता शब्दहरू स्तरीय लेखनको आधार नभएर कथ्यको भाषिक आवृत्तिलाई पूरा गर्न प्रयोग गरिएको लेखनको रूपमा देखिएका छन्। यिनै विषयहरूलाई आत्मसात् गर्दै स्वःस्फूर्त रूपमा प्रयुक्त शब्दहरूको कार्यभार बोकेर आएका संरचनाहरू अर्थका दृष्टिले अभिलेखहरूमा देखिएको छ (पोखरेल, २०७४, पृ. ८५८)। पुराना लेखनमा 'उजारी', 'कडितो', 'गडाली' तथा 'रोपाइरो' जस्ता शब्दको तहमा देखिने शब्दको अर्थ एउटै प्रकारको प्रयोग भएको देखिँदैन। सिञ्जाली भाषाको अभिलेखमा वक्ताहरूले बोलिदिए, समाजले त्यसलाई आभ्यासिक प्रयासद्वारा कथ्य प्रयोगमा लगिदिए। तथापि उनीहरूले वैकल्पिक शब्दका अर्थव्यवस्थाबारे थाहा पाएनन् र आफ्नै ढरामा तत्कालीन अभिलेखका लेखक अभियन्ताहरूले आफ्ना बुझाइका अर्थहरूमा लेखिदिए। यस्तो लेखन एक प्रकारको त्रुटि पनि हो, तर पनि लेखाइका क्रममा यस्ता त्रुटिहरू सबै अभिलेखहरूमा चाहिँ नपाउन पनि सकिन्छ। यसै क्रममा बामु खड्काको भनिएको वि.सं. ११५१ (खनाल, २०६८, पृ. १७) देखिकै सिञ्जाली भाषाका अभिलेखहरूमा यस्ता प्रवृत्तिहरू पाइन्छन्।

त्यस यताका सिञ्जाली भाषाका अभिलेखहरूको लेखनका क्रममा करसम्बन्धी निकै वैकल्पिक शब्दहरूको आफ्नै प्रयोग समेत भेटिन्छ। त्यसैले अभिलेखीय सिञ्जाली भाषाको अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा हेर्दा वि.सं. १४५० सम्मको पूर्ववर्ती समयलाई सिञ्जाली भाषिक प्राचीन काल तथा सो समयपछिको उत्तरवर्ती युगदेखि दिव्योपदेशसम्मको समयलाई माध्यमिक भाषिक कालका रूपमा मानी सो समयका कर प्रणालीमा प्रयोग भएका शब्दहरूको चयन गरिएको छ (चालिसे, २०७१, पृ. ८)।

अनुसन्धान समस्या

सिञ्जाली भाषाका आफ्ना शब्दहरूका आर्थीहरू छन् र ती आर्थीहरूको सम्बन्ध, विभेदक घटकहरूको मान्यताका आधारमा प्राचीन समयको सिञ्जाली भाषामा प्रयोग भएका देखिन्छन् भने त्यस्ता शब्दहरूको घटकीय विश्लेषण पनि भएको पाइएको छैन। अभिलेखीय नेपाली भाषाको त्यस्तो विषयलाई समस्याका रूपमा मानी शब्दहरूमा रहेका विभिन्न करसम्बन्धी आर्थी सम्बन्धका तथ्यहरूको विन्यासका आधारमा त्यस्ता वैकल्पिक प्रयोगहरूको अभिलेखीय सिञ्जाली भाषाको विश्लेषणमा केन्द्रित रही सो सामग्रीको विश्लेषण नभएकाले त्यस्तो विषयलाई बाँकी समस्याको रूपमा देखेर यस लेखको शीर्षकलाई चयन गरिएको छ।

अनुसन्धानको उद्देश्य

सिञ्जाली भाषाको अभिलेखमा प्रयोग भएका करसम्बन्धी विशिष्ट शब्दहरूको आर्थी पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । तसर्थ प्रस्तुत भएको भाषाका संरचना घटकहरूको आर्थी समस्याले अभिलेखको प्रयुक्त भाषाको भाव बुझ्न अत्यन्त समस्या भएको देखिन्छ । यस्तै अभिलेख लेखनको कार्य गर्ने विभिन्न लेखकहरूले आफूमा भएको भाषाको प्रचलित अर्थसम्बन्धी सामान्य जानकारीका आधारमा अभिलेखमा शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । सिञ्जाली भाषाको अभिलेखमा प्रयोग भएको यस्तो सम्बन्धमा थप सन्दर्भलाई व्याख्या गर्न र तत्कालीन समयको सिञ्जाली भाषाको अभिलेखकालीन अवस्थामा रहेको मौलिक भाषिक अर्थलाई निक्कौँ गरी आर्थी घटकहरूको अर्थ पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

शोधविधि

लेखलाई आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू पुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गरिनुका साथै अग्रजहरूबाट प्रकाशित सिञ्जाली भाषाको अभिलेखसँग सम्बद्ध कृति(पुस्तक, पत्र-पत्रिका आदि)हरूका प्राप्त सामग्रीहरूमा रहेका तत्कालीन कर प्रणालीमा लिखित रूपमा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई द्वितीयक सामग्रीहरूका रूपमा लिइएको छ । सकङ्कलित सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्न संरचनावादी भाषावैज्ञानिक त्रुबेत्स्कोय तथा रोमन याकोब्सन तथा पछि रूपान्तरणवादी नोम चम्स्कीले प्रयोग गरेको विभेदक अभिलक्षणका आधारमा गरिने घटकीय विश्लेषणसम्बन्धी सिद्धान्तलाई प्रयोग गरिएको छ ।

आर्थी घटक विश्लेषणसम्बन्धी मान्यता

जब वक्ता र श्रोताका बिचमा भाषाका कारोबारहरू हुन्छन् तब त्यस्ता भाषामा आफ्ना साङ्केतिक सन्दर्भहरू रहेका हुन्छन् र त्यसैलाई अर्थका रूपमा मानिन्छ । संसारको हरेक भाषाले आफ्नै सार्वभौम अर्थहरूलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ । हरेक भाषामा आफ्नै प्रकारका ध्वनि तथा वर्णचिन्हहरूका व्यवस्था त हुन्छन् नै शब्द, पदावली, उपवाक्य तथा वाक्यका अङ्ग विशिष्ट अवयवहरूका आफ्नै प्रकारका अर्थ सन्दर्भहरू रहेका पाइन्छन् । यसै सन्दर्भमा अभिलेखीय सिञ्जाली भाषाको भाषिक स्वरूपमा प्रयोग भएका कर प्रणालीका शब्दहरूलाई हेर्दा प्राचीन सिञ्जाली भाषाका कथ्य र लेख्य गरी मुख्य दुई रूपहरू देखिन्छन्(यात्री, २०५३, पृ. ६९) । भाषाको मूल रूप **कथ्य** हो भने **लेख्य** चाहिँ त्यसकै छायामा रहेको देखिएको छ, तापनि सिञ्जाली भाषाको अभिलेखमा लेख्य रूपको समेत अत्यन्त महत्व रहेको देखिन्छ । कथ्य भाषा उच्चार्य श्रव्य हुन्छ भने लेख्य भाषा दृश्य पाठ्यमा रहेको हुन्छ । तसर्थ संरचनावादी भाषावैज्ञानिक त्रुबेत्स्कोय तथा रोमन याकोब्सन तथा पछि रूपान्तरणवादी नोम चम्स्कीले प्रयोग गरेको विभेदक अभिलक्षणका आधारमा गरिने घटकीय विश्लेषणसम्बन्धी सिद्धान्तले कुनै भाषिक एकाइको **अर्थ** आर्थी घटकहरूबाट निर्मित सङ्घटना हो, यसलाई संरचनावादीहरूले अवधारणार्थकको वाच्यार्थ र सङ्घटनात्मक

272 सिञ्जाली भाषाका करसम्बन्धी शब्दको घटकीय विश्लेषण

अर्थलाई पद्धतिका रूपमा विकास गरेको देखिन्छ भने चम्स्कीले व्याख्या गरेको विस्तारित अर्थको व्याख्यालाई सिद्धान्तका रूपमा मानिएको पाइन्छ । यसै आधारमा रहेर विभेदक अभिलक्षणहरू (+) र (-) चिन्हका आधारमा अभिलक्षणहरूको उपस्थिति र अनुपस्थितिलाई छुट्याई सङ्घटनात्मक अर्थको पहिचान गरिएको छ (यादव र रेग्मी, २०६४, पृ. २७२) ।

सिञ्जाली कर प्रणालीमा प्रयुक्त पदावलीहरू

सिञ्जाली भाषा कालको वि.सं. ११५१ (बामु खड्का) को अभिलेखदेखि वि.सं. १४५० (संसार वर्मा) सम्मको सिञ्जाली भाषामा प्रयोग भएका कर प्रणालीका लागि प्रयुक्त भाषिक पदावलीहरू निम्नअनुसार रहेका पाइन्छन् :

तालिका १: सिञ्जाको कर प्रणालीका पदावली तहका संरचना

क्र.सं.	सिञ्जाली पदावली तहको प्रयोग	कोशीय सङ्कुचित अर्थ	रूपका	अभिलेख एवं सन्दर्भ स्रोत
१.	लेककि इजडि	लेकका जडीबुटी कर		१३३६, रिपुमल्ल (यात्री, २०३४, पृ. २४१)
२.	गाडकि बगडि	बगेका काठदाउरा, गाडधन कर		१३३६, रिपुमल्ल (यात्री, २०३४, पृ. २४१)
३.	हिलकि पानी	सिमसार कर		१४०९, निरयपाल (थापा, २०३४, पृ. १२३)
४.	धूलकि स्याउली	सुख्खढ मैदानी कर		१४०९, निरयपाल (थापा, २०३४, पृ. १२३)
५.	आकाशकि डिढ	रूखको फल कर		१४३४, अभयमल्ल (सुवेदी, १९७९, पृ. ९१-९२)
६.	पातालकि निध	भूगर्भका खनिज धन कर		१४३४, अभयमल्ल (सुवेदी, १९७९, पृ. ९१-९२)
७.	वर्सिको डंडो	वर्षभरिको दण्ड जरिवाना		१४४०, अभयमल्ल (अधिकारी, १९९७, पृ. १९८)

माथि उल्लिखित सबै पदावलीका अर्थहरू वक्ताको आशयअनुसार प्राचीन सिञ्जाली भाषा कालका तत्कालीन श्रोता वा पाठकले प्रयोग गरेर आफ्ना मस्तिष्कमा बनाएका एक प्रकारका बिम्ब नै अर्थका रूपमा मात्र रहेकाले घटकीय विश्लेषणमा यसलाई वाच्यार्थ/सङ्कुचित अर्थ भनिन्छ । प्राचीन सिञ्जाली भाषाका यस्ता पदावलीहरूले एकातिर वाच्यार्थका रूपमा तत्कालीन प्रशासनिक व्यवस्थाभित्र प्रयोग हुने कर प्रणालीका विशेष व्यवस्थागत अर्थहरूलाई सूचित गरेको देखिन्छ भने वाच्यार्थ/सङ्कुचित अर्थका माध्यमबाट यस्तो सङ्कुचित अर्थ श्रोता वा वक्ताको मस्तिष्कका बिम्बका रूपमा रही एक प्रकारको

बुझाइको रूपमा मात्र आएको पाइन्छ। यो एक प्रकारको 'सन्देश' मात्रै हो वास्तविक 'वस्तु' भने होइन भन्ने निष्कर्ष वाच्यार्थले दिएको देखिन्छ।

सिञ्जाली कर प्रणालीमा प्रयुक्त शब्दहरू

सिञ्जालीभाषा कालको वि.सं. ११५१ (बामु खड्का) को अभिलेखदेखि वि.सं. १४५० (संसार वर्मा) सम्मको सिञ्जाली भाषामा प्रयोग भएका कर प्रणालीका लागि प्रयुक्त हुने शब्दहरू अनुसूची-१ को तालिका २ मा उल्लेख भएअनुसार रहेका देखिन्छन् (हेर्नु : अनुसूची-१)।

सो अनुसूची-१ को तालिका २ मा उल्लिखित सबै शब्दका अर्थहरू वक्ताको आशयअनुसार सिञ्जालीभाषा कालका तत्कालीन श्रोता वा पाठकले प्रयोग गरेर आफ्ना मस्तिष्कमा बनाएका एक प्रकारका बिम्ब नै अर्थका रूपमा रहेकाले घटकीय विश्लेषणमा यसलाई वाच्यार्थ/सङ्कुचित अर्थ भनिन्छ। प्राचीन सिञ्जाली भाषाका यस्ता शब्दहरूले एकातिर वाच्यार्थका रूपमा तत्कालीन प्रशासनिक व्यवस्थाभित्र प्रयोग हुने कर प्रणालीका विशेष व्यवस्थागत अर्थहरूलाई सूचित गरेको देखिन्छ, भने कोशीय सङ्कुचित अर्थका माध्यमबाट यस्तो अर्थ श्रोता वा वक्ताको मस्तिष्कको बिम्बका रूपमा रही एक प्रकारको बुझाइका रूपमा मात्र आएको पाइन्छ। यो एक प्रकारको 'सन्देश' वा 'धारणा' मात्रै हो वास्तविक 'वस्तु' होइन भन्ने निष्कर्ष सङ्कुचित अर्थले दिएको देखिन्छ।

सिञ्जाली भाषामा अवधारणात्मक अर्थ

सिञ्जालीभाषामा प्रयोग भएको अवधारणात्मक अर्थ सिञ्जाली भाषाको भाषिक एकाइ हो। यो अर्को कुनै भाषिक एकाइ, वक्ता र सामाजिक परिस्थिति निरपेक्ष रहेको देखिन्छ। यसलाई भिन्न भिन्न दृष्टिकोणले पनि हेर्न सकिन्छ। यसै आधारमा यसका विभिन्न भेदहरू निम्नअनुसार देखिएका छन् :

सिञ्जाली भाषामा वाच्यार्थ

लिखित सिञ्जाली भाषाको इतिहासको काल खण्डको सेरोफेरोमा रहेको, खास गरी सशक्त खसराज्यको समयमा रहेका प्रशासनिक विभिन्न व्यवस्थाका लागि प्रयोग भएका शब्दहरू नै सिञ्जाली भाषाको अभिलेख लेखनको लामो समयसम्म लिखित सामग्रीमा प्रयोग भएर आएको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा राज्यलाई आफ्ना प्रजाहरूले तिर्नुपर्ने कर तथा अधीनस्थ राज्यका रूपमा रहेका करद राज्यहरूले बुझाउनुपर्ने गरेको दरसम्बन्धी व्यवस्थाका(यात्री, २०४२, पृ. १४) लागि विभिन्न पदावली तथा शब्दहरूको प्रयोग गरिएका पाइन्छन्। यस्ता पदावली तथा शब्दहरूले वस्तुको वाच्यार्थ मात्रै प्रकट गर्न सक्दछन्। यसैले शब्दहरूलाई वस्तुको वाच्यार्थ सन्दर्भका रूपमा मात्र हेरेर यसभित्रका जानकारीहरू के कस्ता थिए भन्ने विवरण यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ३: सिञ्जाली कर प्रणालीका शब्दका वाच्यार्थ

क्र.सं.	सिञ्जालीका शब्दहरू	श्रोता वा वक्ताको मानसपटलमा बन्ने वाच्यका बिम्बहरू	वक्तारश्रोतामा बन्ने अर्थ
१.	अपुताली	मानव → सजीव → कार्य → सेवा →	अपुत्र व्यक्ति
२.	उहारो	मानव → सजीव → कार्य → सेवा →	उच्चपदीय खुसी
३.	ऊइडो	वस्तु → मानवेतर → सेवा →	वस्तु सङ्कलन
४.	कडितो	वस्तु → मानवेतर → सेवा →	वनपैदावार वस्तु
५.	चौनी	वस्तु → मानवेतर → सेवा →	वस्तु वा पदार्थ
६.	भर्याँपा	सजीव → मानवेतर → सेवा	भेडो, जनावर
७.	गुँफ्याँ	मानव → सजीव → सेवा	शिक्षार्थी मानिस
८.	नाठ	मानव → सजीव → कार्य	नाठो व्यक्ति
९.	रोपाइरो	मानव → सजीव → कार्य → सेवा	श्रमिक र निःशुल्कता

माथि उल्लिखित सबै शब्दका अर्थहरू वक्ताको मूल आशयअनुसार सिञ्जाली भाषा कालका तत्कालीन श्रोता वा पाठकले प्रयोग गरेका तथा आफ्ना मस्तिष्कमा बनाएका एक प्रकारका बिम्बका रूपमा मात्र रहेका यस्ता शब्दहरूलाई घटकीय विश्लेषणमा हेर्दा वाच्यार्थ/सङ्कुचित अर्थमा आएको पाइन्छ। प्राचीन सिञ्जाली भाषाका यस्ता शब्दहरूले एकातिर तत्कालीन प्रशासनिक व्यवस्थाभित्र प्रयोग हुने कर प्रणालीका विशेष व्यवस्थागत अर्थहरूलाई वाच्यका अर्थमा सूचित गरेको देखिन्छ भने यिनै अर्थहरू वाच्यार्थ/सङ्कुचित अर्थका माध्यमबाट प्रतिबिम्बात्मक अर्थ बनेका छन्। ती शब्दहरूको भोक्ता र प्रयोक्ताको मस्तिष्कको बिम्बका रूपमा अभिव्यक्त शब्दहरूको शब्दगत कोशीय अर्थमा रहेर एक प्रकारको बुझाइका रूपमा मात्र बिम्ब आएको पाइन्छ। यो एक प्रकारको 'सन्देश' मात्रै हो वास्तविक 'वस्तु' भने होइन भन्ने निष्कर्ष वाच्यार्थले दिएको देखिन्छ।

सिञ्जाली शब्दहरूको सङ्घटनात्मक अर्थ

कुनै भाषिक एकाइ खास शब्दको आधारभूत अर्थमा खास खास साना साना अर्थगत एकाइहरू : आर्थी घटक तथा तिनलाई पहिचान गर्ने आर्थी अभिलक्षणहरूबाट सङ्घटित एवं निर्मित भएर बसेका हुन्छन्। यसरी बसेर बनेको अर्थ नै घटकीय विश्लेषणमा सङ्घटनात्मक अर्थ भएकाले प्राचीन सिञ्जाली भाषाका कर प्रणालीको प्रयोगमा रहेका त्यस्ता सङ्घटकहरूलाई निम्नअनुसार हेर्न सकिन्छ। तल प्रस्तुत भएका सिञ्जाली भाषाका पाँच वटा शब्दहरूलाई सङ्घटनात्मक आधारमा आर्थी घटकहरू वा अभिलक्षणहरूको सम्बन्धलाई उपस्थिति वा अनुपस्थितिले सङ्घटकको अर्थ पहिचान भएको कुरा उदाहरण (१) देखि (५) सम्म दिइएका शब्दको घटकीय विश्लेषण(गौतम र चौलागाईं, २०७०, पृ. ३०६) का आधारमा सिञ्जाली कर प्रणालीमा निम्नअनुसार अर्थ रहेको थाहा पाउन सकिन्छ :

(१) अपुताली (अपुत) (+ मानव + सजीव ± पुरुष - वस्तु)	(२) गुँफ्याँ (शिक्षार्थी) (+ मानव + सजीव ± पुरुष - वस्तु)	(३) भ्याँपा (भेडो) (- मानव + सजीव + पुरुष - वस्तु)	(४) नाठ (नाठो) (+ मानव + सजीव + पुरुष - वस्तु)	(५) ऊइडो (उपहार) (- मानव - सजीव - पुरुष + वस्तु)
---	--	---	---	---

माथि उल्लिखित (१) र (२) मा दिइएको 'अपुताली (अपुतो)' तथा 'गुँफ्याँ/शिक्षार्थी' शब्दहरूमा 'मानव', 'सजीव', 'पुरुष' वा 'महिला' को सङ्घटनात्मक उपस्थिति देखिएकाले सङ्घटनाका दृष्टिले 'अपुताली' एवं 'गुँफ्याँ' शब्दको सङ्घटनात्मक अर्थ बुझाएको देखिन्छ भने सो शब्दहरूमा 'वस्तु' सङ्घटनाको अनुपस्थिति देखिएकाले ती शब्दहरू 'वस्तु' होइनन् भन्ने अर्थ देखिन्छ। यस्तै (३) मा दिइएको 'भ्याँपा/भेडो' शब्दमा आएको 'सजीव' र 'पुरुष' सङ्घटनाको उपस्थितिले सङ्घटनात्मक अर्थ बुझाएको देखिन्छ भने सोही शब्दमा आएको 'मानव' र 'वस्तु' को अनुपस्थितिले सो शब्दमा 'मानव' र 'वस्तु' होइन भन्ने अर्थ बुझाएको पाइन्छ। उदाहरणमा प्रयुक्त (४) मा प्रयोग भएको 'नाठ(नाठो)' शब्दमा भने 'मानव', 'सजीव' र 'पुरुष' सङ्घटनाको उपस्थिति भएकोले सङ्घटनाका दृष्टिले यो शब्दको अर्थ देखिन्छ भने सोही शब्दका लागि 'वस्तु' सङ्घटनाको अनुपस्थितिले यो शब्दको अर्थ होइन भन्ने जनाएको पाइन्छ। यसै गरी (५) मा प्रयोग भएको 'ऊइडो(उपहार)' शब्दमा आएको 'वस्तु'को सङ्घटनाको उपस्थितिले सङ्घटनात्मक अर्थ जनाएको पाइन्छ भने सोही शब्दका लागि 'मानव', 'सजीव' र 'पुरुष' सङ्घटनाको अनुपस्थितिले सो शब्दका अर्थ ती होइनन् भन्ने अर्थ लागेको स्पष्ट हुन्छ।

सिञ्जाली शब्दहरूको विस्तारित अर्थ

सिञ्जाली भाषाको शब्दको वाच्यार्थ वा सङ्कुचित अर्थ वक्ता वा श्रोताका मस्तिष्कमा बनेको बिम्ब वा उसको बुझाइ अवश्य नै हो। तर विस्तारित अर्थ वास्तविक वस्तु नै पनि हो। त्यसैले सिञ्जाली भाषाको अभिलेखमा प्रयोग भएका शासकहरूले तत्कालीन कर प्रणालीमा आफ्ना राज्यमा बनाएको कर नीतिको अर्थमा एउटा व्यवस्थाभित्र समेटिएर आएको विषयका रूपमा रहेको देखिन्छ। 'कुंड[कुण्ड] → कारागार सँजाय', 'कुत[कुत] → जिन्सी सङ्कलन', 'जारि[जारी] → जारीखत/जरिवाना', 'जिउँ[जिउँ] → दासदासी', 'दुवाँउँ[दुवाँउलो] → वर चढाउने भेटी', 'पाषो[पाखो] → राडी, पाखी ऊन', एवं 'मोड[मरूवा] → मलामी' जस्ता शब्दको प्रतिबिम्बात्मक अर्थहरू विस्तारित अर्थका रूपमा सिञ्जाली भाषाको संरचनामा प्रयोग भएको पाइन्छ। वास्तवमा वाच्यार्थ वा सङ्कुचित अर्थ र विस्तारित अर्थलाई क्रमशः अर्थ र सन्दर्भ पनि भन्न सकिन्छ। यसैलाई संरचनावादीहरूले भाव र प्रसङ्ग पनि भनेको छन्।

सिञ्जालीमा पदावलीको संरचनागत अर्थ

सिञ्जालीभाषामा पदावली तहका संरचनागत अर्थहरू पनि पाइन्छन् । यस्ता पदावलीहरूले आफ्ना संरचनाभिन्न वक्ता र श्रोताबिचको खास अर्थका बिम्बहरू बनाएर बसेका हुन्छन् । सो संरचनाको मुख्य पद नाम र सहायक पदका रूपमा विशेषणहरू रहेका हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा सम्बन्धबोधक पदहरूले मुख्य पद र सहायक पदको बिचमा अर्थ बिम्बको विशेषता जनाउनका लागि आश्रयकको भूमिका खेलेका हुन्छन् । त्यस्ता पदावलीहरू सिञ्जाली भाषामा निम्नअनुसारका उदाहरणहरूबाट देखिन्छन् :

(१) लेककि इजडि → [{लेक} कि {इजडि}]

(२) आकाशकि ढिड → [{आकाश} कि {ढिड}]

माथिको पदावली (१) प्रस्तुत भएको 'लेक' 'कि' 'इजडि' तथा पदावली (२) मा प्रस्तुत भएको 'आकाश' 'कि' 'ढिड' घटक छुट्टा छुट्टै बिम्बहरू हुन् । ती घटकहरूको संयोजनबाट दुई वटा पदावली सङ्घटक बनेको देखिएकाले सो सङ्घटकमा पदावली तहको व्याकरणिक कार्य पूरा गर्न मुख्य पदका रूपमा नाम तथा सहायक पदका रूपमा विशेषण र सम्बन्धकका रूपमा आश्रयक बनेर आएका देखिन्छन् । यी घटकहरूले क्रमश 'लेककि इजडि' र 'गाडकि बगडि' जस्ता पदावलीहरूको संरचना बनाएर वक्ता तथा श्रोताको मनका खास धारणा बनाउन सफल भएका देखिन्छन् ।

पदावलीको तरङ्गमा संरचनागत अर्थ

सिञ्जाली भाषामा पदावलीको तरङ्गमा संरचनागत अर्थहरू पनि पाइन्छन् । यस्ता पदावलीहरूले आफ्ना संरचनाभिन्न वक्ता र श्रोता बिचका खास अर्थका बिम्बहरू तरङ्ग संरचनाका आधारबाट अर्थ बनाएर बसेका हुन्छन् । यस्ता संरचनाको मुख्य पदावली दायँ र सहायक पदावली बायाँ संरचित भएर बसेका हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा एउटा पदावलीले अर्को पदावलीलाई आवृत्तिको रूपमा छनोट गरेको देखिन्छ । आवृत्तिको तरङ्गमा आएको छनोट प्रक्रियालाई (⇒) चिन्हबाट अर्थ्याइन्छ । यसबाट पनि वक्ता र श्रोताका बिचमा अर्थगत रूपले बिम्बको सुस्पष्ट पहिचान गरिएको पाइन्छ । पदावलीको तरङ्गमा आउने अन्य सहायक पदावलीहरू सिञ्जाली भाषामा निम्नअनुसार देखिन्छ :

(३) लेककि इजडि → [{लेक} कि {इजडि}] ⇒ गाडकि बगडि → [{गाड} कि {बगडि}]

(४) आकाशकि ढिड → [{आकाश} कि {ढिड}] ⇒ पातालकि निध → [{पाताल} कि {निध}]

माथिको पदावलीको तरङ्ग (३) मा प्रस्तुत भएको 'लेक कि इजडि' र 'गाडकि बगडि' तथा पदावली (४) मा प्रस्तुत भएको 'आकाशकि ढिड' र 'पातालकि निध' पदावलीहरू छुट्टा छुट्टै बिम्बका रूपका रहेका छन् । ती पदावलीहरू ⇒ चिन्ह मार्फत संयोजन भई दुई वटा पदावली सङ्घटक बनेको र त्यसले बिम्ब कार्य गर्नका लागि आवृत्तिलाई थप गरेको

देखिन्छ । त्यसैले सिञ्जाली भाषामा प्रयोग भएको तरङ्ग सङ्घटक पदावलीले पनि एक तहको व्याकरणिक कार्य पूरा गर्ने कार्य गरी बिम्बको तरङ्गमार्फत नयाँ अर्थ बिम्बको संरचनात्मक दिशा दिएको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

प्राचीन खसराज्यको सिञ्जा क्षेत्रमा बोलिने सिञ्जाली भाषा हालको समृद्ध नेपालको नेपाली भाषा भएकाले त्यस भाषामा रहेका प्रशासनिक व्यवस्थामा प्रयोग भएका करप्रणाली, दस्तुर, जरिवाना, चन्दा तथा सेवाशुल्क जस्ता विषयका शब्द, पदावली एवं पदावलीका आवृत्तिमा देखिएका तरङ्गगत प्रतिबिम्बात्मक अर्थहरू प्रयोग भएको पाइएको छ । तत्कालीन समयको अभिलेखमा देखिएको भाषाको स्तर एवं अर्थको निर्देशनलाई हेर्दा वक्ता र श्रोताबिचको भाषाको कारोबारको स्तर अतिउच्च र निम्न आदरका बिचमा भएको देखिएको छ । त्यसैले शब्द वा पदावली तहको अर्थलाई पहिचान गर्न कोशीय रूपमा रहेको सङ्कुचित अर्थका आधारमा प्रारम्भिक अर्थको पहिचान गरिएको छ । त्यसै गरी सिञ्जाली भाषामा भएको कर व्यवस्थाको परिस्थितिलाई मूल्याङ्कन गर्दा भाषामा वक्ता र श्रोताबिचको अर्थको सम्बन्ध केवल अवधारणाका रूपमा बन्ने वस्तुको बिम्ब वा आकारले भाषिक कारोबारको अवस्थालाई पहिल्याएको पाइएको छ । अवधारणागत रूपमा रहेको भाषाले दिने बिम्बहरू खासमा वाच्य, घटक एवं विस्तार रूपी साधनबाट अर्थको वृष्टि भएको देखिन्छ । पदावली तहमा देखिएका पदावलीका संरचना घटक र तरङ्गित बनेका विशिष्ट पदावलीका संरचनाहरूले वाच्यार्थ, सङ्घटनात्मक एवं विस्तारित अर्थलाई छोडेर संरचना आवृत्तिका माध्यमबाट अर्थ बिम्ब बनेको देखिन्छ । यसैले सिञ्जाली भाषामा प्रयोग भएका कर प्रणालीका शब्द, पदावली एवं तरङ्गित पदावलीहरूले तत्कालीन सिञ्जाली भाषाको वक्ता एवं श्रोताका माझ अर्थ सन्दर्भलाई आत्मबोध गराएको र मानसपटलमा वस्तुको अर्थरूपी सादृश्यको आकार बनाइदिएको छ । यस्तै शब्द र तिनका अर्थ भिन्नताका आधारबाट नै सिञ्जाली प्रशासनिक कार्य प्रणालीको प्रयोग र शासकीय आत्मादेश भएको पाइन्छ ।

अनुसूची-१

तालिका २: सिञ्जाली कर प्रणालीका शब्दहरू

क्र.सं	कथ्य(लेख्य) → लेख्यस्तरीय	कोशीय रूपका सङ्कुचित अर्थ	अभिलेख एवं सन्दर्भ स्रोत
१.	अपुतालीअपुताली	-निःसन्तानले राज्यलाई तिर्ने रकम	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२.	उपलि → [उपल्लो]	-उच्चपदस्थले राज्यलाई तिर्ने कर	१४४७, उदयसिंह (सुवेदी, २०३६, पृ. ९३)
३.	उल्जो → [उल्लो]	-खन्खाँचोमा राज्यलाई तिर्ने सहयोग	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
४.	उहारी → उहारी	-खुसियालीमा राजालाई दिने उपहार	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
५.	ऊइडो → ऊइडो	-युद्धका लागि सङ्कलन गरिने चन्दा	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
६.	एकर्टिके → एकर्टिके	-कुनै पर्वमा मध्यम वर्गबाट उठाइने चन्दा	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
७.	कठक्कुठ → कटक्कुठे	-सैनिक सजाय भए बापत तिर्नुपर्ने जरिवाना	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
८.	कडितो → कडितो	-वन्यजन्तु पैदावर/मौरी व्यवसायी दाम	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
९.	कर → करे	-जनताले राज्यलाई तिर्नुपर्ने अनिवार्य शुल्क	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१०.	कडिदाम → कडिदामे	-बिस संख्यामा उच्चवर्गका व्यक्तिले तिर्ने धुरीकर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
११.	कडियो → कडितो	-राज्यका सम्पूर्ण व्यक्तिले तिर्ने धुरीकर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१२.	कुड → कुण्डे	-कारागारको सजाय कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१३.	कुत → कुते	-जिन्सी सङ्कलन गरेर उठाइने भूमिकर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१४.	गुँफ्याँ → गुँफ्याँ	-गुफामा बसेर बौद्धशिक्षा पढ्नेलाई उठाइने कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१५.	चवै → [चवै]	-चेलीलाई दिइने बक्स/पेवा	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)

क्र.सं	कथ्य(लेख्य) → लेख्यस्तरीय	कोशीय रूपका सङ्कुचित अर्थ	अभिलेख एवं सन्दर्भ स्रोत
१६.	चेल्लि → [चेल्ली]	-दरबारमा चेलीबेटी चढाउने उपहार	१४४६ मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
१७.	चोरि → चोरी	-चोरबाट थर्पुले असुले जरिवाना	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
१८.	चौनि → [चौनी]	-दूध, दही र घिउमा लाग्ने राख्यकर	१४१५, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ६९-७१)
१९.	छत्तिसि → [छत्तिसी]	-राज्यले परिभाषित गरेको छत्तिस प्रकारको कर	१४४०, अभयल्ल (अधिकारी, १९९७, पृ.१९८)
२०.	छपरदामे → छपरदामे	-निम्न वर्गका प्रजाले तिर्ने धुरीकर	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२१.	जारि → जारी	-अर्को स्वाम्नी भगाउँदा तिर्ने जारीखत/जरिवाना	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२२.	जिउँ → जिउँ	-दासदासी राखेबापत राज्यलाई बुझाउने दस्तुर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२३.	भ्याँपा → भ्याँपो	-भेडा पालेबापत राज्यलाई बुझाउने दस्तुर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२४.	डंड → डण्डे	-काम बिगारेबापत दिइने दण्ड, लिइने जरिवाना	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
२५.	डोको → [डोको]	-भरियाहरूबाट लिइने दस्तुर	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
२६.	डोलि → [डोली]	-डोलेहरूले राज्यलाई दिनुपर्ने रकम	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
२७.	तियार → [तिहार]	-तिहारमा रैतीले बुझाउने दस्तुर,चाड विशेष खर्च	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
२८.	दसै → [दसैं]	-विजयादशमीका दिन रैतीले ल्याउने कोसेली	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
२९.	दुवाँउँ → दुवाँउलो	-वरले बध्दूको माइतीका देवतालाई चढाउने भेटी	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
३०.	दोष → [दोष]	-काम बिगारेमा दिइने सजाय, लिइने जरिवाना	१४३४, अभयमल्ल -सुवेदी, १९७९, पृ.९१-९२)

क्र.सं	कथ्य(लेख्य) → लेख्यस्तरीय	कोशीय रूपका सङ्कुचित अर्थ	अभिलेख एवं सन्दर्भ स्रोत
३१.	धारा → भ्रारो	-सार्बजनिक काममा प्रजाबाट लिइने सित्तैको मद्दत	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
३२.	धुराली → [धुराली]	-घरधुरीअनुसारको दस्तुर	१४४७, उदयसिंह -सुवेदी, २०३६, पृ. ९३)
३३.	नथालि → [नठाली]	-गुप्त पोइराख्ने आइमाईले तिनै जरिवाना	१४४७, उदयसिंह -सुवेदी, २०३६, पृ. ९३)
३४.	नाठ → [नाठो]	-गुप्त आइमाई राख्ने परपुरुषले तिनै जरिवाना	१४४७, उदयसिंह -सुवेदी, २०३६, पृ. ९३)
३५.	पाषो → पाखो	-राडी, पाखी एवं उनमा लाग्ने कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
३६.	पिठायो → पिठायो	-राजतिलकका लागि मध्यमवर्गले चढाउने उपहार	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
३७.	पुलो → [पुलो]	-घाँस र धानबिउ सित्तै दिई रोपाईं सघाउने काम	१४१५, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ६९-७१)
३८.	पेटालि → पेटली	-गर्भपात गर्ने उपर लाग्ने कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
३९.	पोटलो → पोटलो	-श्रमिकहरूले दिउँसो खाजा खान पाउने दररेट	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
४०.	भात → [भात]	-जातभात गुमेकाले अडै र अधिकारीलाई दिने भेट्टी	१४३३, अभयमल्ल (अधिकारी, १९९७, पृ. १९३)
४१.	भैइलो → [भइलो]	-तिहारको गीतमा लाग्ने विशेष कर	१४४६ मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
४२.	मानु → मानो	-दश मुठीको परिमाण भएको जिन्सी कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
४३.	मुठो → मुठी	-मुठीमा आए जति परिमाण भएको जिन्सी कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
४४.	मुडालि → मुडलो	-बोकाको टाउको उपहार दिने दस्तुर	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
४५.	मोड → मरुवो	-मलामी कर, मरेमा लाग्ने कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)

क्र.सं	कथ्य(लेख्य) → लेख्यस्तरीय	कोशीय रूपका सङ्कुचित अर्थ	अभिलेख एवं सन्दर्भ स्रोत
४६.	मौनी → [मौनी]	-फलफूल कर	१४१५, पृथ्वीमल्ल (योगी, २०१३, पृ. ६९-७१)
४७.	रूबो → रूबो	-व्यवसायीबाट कपास जिन्सीका रूपमा लिइने कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
४८.	रोपाइरो → [रोपाइरो]	-सामन्तको धान रोप्न एक जना रोपार दिने प्रथा	१४४०, अभयमल्ल -अधिकारी, १९९७, पृ. १९८)
४९.	लागोपातो → [लागपात]	-लहरापात, डालोबुटोमा लाग्ने दस्तुर	१४४७, उदयसिंह -सुवेदी, २०३६, पृ. ९३)
५०.	वत्तिसि → [वत्तिसी]	-राज्यले परिभाषित गरेका वत्तिस प्रकारका कर	१४४०, अभय (अधिकारी, १९९७, पृ. १९८)
५१.	वदारो → [उहारो]	-खुसियालीमा राजालाई दिइने उपहार	१४४६ मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
५२.	वंदनाचार → वृन्दनो	-राजाको यात्रामा प्रजाले गर्नुपर्ने विशेष सत्कार	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
५३.	वाउलो → बाउलो	-खेतीबाहेक सामाजिक कार्यमा गरिने श्रमदान	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
५४.	विरोल्य → [विरोल]	-फागु नामक कर	१४४६ मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
५५.	वेठ → वेठे	-ज्याला वा पैसाविनाको काम, खेतालो दिने काम	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
५६.	वेसाहा → वेसाहो	-व्यावसायिक कर, व्यवसाय कर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
५७.	सराध्य → श्राद्धे	-रैतीले भूमिपतिलाई दूध, दही र सिदा एवं दर	१४४६, मलयवर्मा -अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
५८.	साउन्य → [साउने]	-साउने सङ्क्रान्तिमा दिइने दस्तुर	१४४६, मलयवर्मा (अधिकारी, २०४३, पृ. १२)
५९.	सुतो → सुतो	-उनी र सुती धागो जिन्सी सङ्कलन वा दस्तुर	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)
६०.	सेबा → सेवो	-बिर्तावारले सर्वसाधारणबाट लिने सहयोग रकम	१४१३, पृथ्वीमल्ल -योगी, २०१३, पृ. ४९-५२)

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अधिकारी, सूर्यमणि. (२०४३). *पश्चिम नेपालको ऐतिहासिक अन्वेषण*. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन सस्थान, त्रिवि ।
- अधिकारी, सूर्यमणि. (१९९७). *खस अधिराज्य*. नयाँदिल्ली : निराला प्रकाशन ।
- अधिकारी, सूर्यमणि. (२०५६). *नेपाली भाषाको इतिहास*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्रसाद. र चौलागाईं, प्रेमप्रसाद. (२०७०). *भाषाविज्ञान*. काठमाडौं : पाठ्य सामग्री पसल ।
- खनाल, मोहनप्रसाद. (२०६८). *नेपाली भाषाको हजार वर्ष*. काठमाडौं : राइनो पब्लिकेशन प्रा.लि ।
- चालिसे, विदुरकुमार. (२०६३). *ऐतिहासिक अभिलेखका आधारमा नेपाली भाषाका व्याकरण तत्वमा क्रमिक विकासको अध्ययन* (विद्यावारिधि शोधपत्र). काठमाडौं : मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय, त्रिवि ।
- चालिसे, विदुर. (२०७१). *अभिलेखीय नेपाली क्रिया*. काठमाडौं : युनिक एजुकेशनल पब्लिशर्स प्रा.लि. ।
- थापा, रमेशजङ्ग (सं.). (२०३४). *ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ*. प्राचीन नेपाल. ४०-४१ : पृ. ३५-३७ ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (सं.). (२०७४). *जगदम्बा नेपाली साहित्यको बृहत् इतिहास* (भाषा व्याकरण र अभिलेख). ललितपुर (पाटनढोका श्रीदरबार टोल) : कमलमणि प्रकाशन ।
- ‘यात्री’, पूर्णप्रकाश नेपाल. (२०३४). *सेतीका तारा*. विराटनगर : हिमाली सौगात प्रकाशन ।
- ‘यात्री’, पूर्णप्रकाश नेपाल. (२०४२). *सिजाको ऐतिहासिक रुपरेखा*. विराटनगर : प्रतिभा पुरस्कार प्रतिष्ठान ।
- ‘यात्री’, पूर्णप्रकाश नेपाल. (२०५३). *नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांसा*. काठमाडौं : एकता बुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि.।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद. र रेग्मी, भीमनारायण. (२०६४). *भाषाविज्ञान*. काठमाडौं : न्यू हिराबुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- योगी, नरहरिनाथ. (२०१३). *इतिहास प्रकाश*. अङ्क-२, भाग-१, मृगस्थली : इतिहास प्रकाशक संघ ।
- सुवेदी, राजाराम. (२०३६). *बझाङ जिल्लाका बाह्य अभिलेखहरू*. कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज् स्टडिज्, ६-२ : पृ.९३-१०१. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन सस्थान, त्रिवि ।
- सुवेदी, राजाराम. (१९७९-८०). *अप्रकाशित केही अभिलेखहरू*. कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज् स्टडिज्, ७-१ र २ : पृ.९९-१०७. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन सस्थान, त्रिवि ।